

DİLBİLİM VE EVRENSEL DİLBİLGİSİ

1. Dilbilimin Tarihi ve Tanımı

Dilbilim dünyada yüz yıla yakın bir süredir bağımsız bir araştırma alanı olarak kendine yer bulmasına rağmen Türkiye’de ancak yakın zamanda kısmen bir bilim dalı olarak kabul görmüştür. Genellikle filoloji ile karıştırılan veya onun bir alt dalı olarak görülen dilbilim ilk kez 1991 yılında Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesinde Prof. Dr. Doğan Aksan’ın çabalarıyla ayrı bir bölüm olarak kurulmuştur. Şu anda ise Türkiye üniversitelerinde on dilbilim bölümü olmasına karşın bunların sadece altısı öğrenci almaktadır.

Modern anlamda dilbilim çalışmalarının öncüleri arasında batıda 20. yüzyılın başlarında Fransa’da dilbilim dersleri veren ve modern dilbilimin kurucusu sayılan Ferdinand de Saussure, dünya dillerinin ilk sistematik biçimsel tipolojisini oluşturan Alexander von Humboldt ve günümüz dilbilim çalışmalarına yön veren Evrensel Dilbilgisi kuramının kurucusu Noam Chomsky sayılabilir. Türkiye’de ise dil devriminin öncülerinden Agop Dilaçar, modern dilbilimin ilk Türkçe kitaplarından Lenguistik Metodu’nu yazan Özcan Başkan ve yukarıda da bahsedildiği gibi ilk dilbilim bölümünün kurucusu Doğan Aksan sayılabilir.

Dilbilim alanı tanınırlık ve bilimsel kabul açısından en şanssız alanlardan biridir. Hatta bu yanlış anlaşılmalardan dolayı dilbilim bölümleri çoğu üniversitede yanlış fakültelerde konumlandırılmaktadır. Birçok yanlış anlaşılma ve anlaşılama sorunu yaşayan alanı tanımlamadan önce belki de yapılacak en iyi şey dilbilimin ne olmadığından bahsetmektir. Öncelikle, dilbilimin en sık karıştırıldığı alan filolojidir. Bu iki alan inceleme nesnelere açısından birbirine benzese de yöntem ve kapsam olarak birbirinden oldukça farklıdır. Filoloji bir dilin tarihini, güncel yapısını ve o dilde yazılmış edebi metinleri inceler. Çoğunlukla tarihsel bilgiye ve yazılı metinlere dayalı olan filoloji kendi çalışma nesnesi olan dil dışındaki dillerle ancak o dile etkileri veya sözcük alışverişi açısından ilgilenir. İşte dilbilim öncelikle bu değildir! Bir diğer yanlış algı da dilbilim alanının ve dilbilimcilerin ‘kadim’ dillerle ilgilendikleridir. Çoğunlukla Hollywood filmlerinden kaynaklanan bu algıya göre dilbilimciler kütüphanelerin tozlu rafları arasında bronşit olmuş, öksüre öksüre İskenderiye Kütüphanesinden kurtarılan kitapların dillerini çözmeye çalışmaktadır. Dilbilimcilere sık sık kaç dil bildikleri ve/veya Latince, Arapça, eski Türkçe bilip bilmedikleri sorulur. Dilin bilimi olduğuna göre bu alan, birçok dille ilgili olmalıdır, o değilse kesin eski dillerdir. İkinci olarak dilbilim bu da değildir. Dilbilimciler arasında eski dilleri öğrenen veya birkaç dil bilen dilbilimciler bulunmasına rağmen alanın alametifarikası bu değildir. Ayrıca, her dil çalışır gibi dilbilimcinin de kaçamadığı bir durum mevcuttur. Bir dilbilgisi veya yazım kuralı konusunda anlaşamayan bireyler en doğrusunu bir dilbilimcinin bileceğini düşünüp ona danışmaktır. Modern dilbilimciler geçerli sebeplerden dolayı bu istekleri kibarca geri çevirseler de tamamen masum değildirler. 20. yüzyılın başlarına kadar birçok dilbilimci (hatta Avrupada kilise) halkın konuştuğu ve yazdığı dile müdahale etmiş, kendi doğrusunu kabul ettirmeye çalışmıştır. Fakat modern dilbilim inceleme nesnesiyle böyle bir ilişki kurmaz. Bu, bir kimyagerin 100 °Cde kaynamayan suyun yanlış veya bozuk olduğunu iddia etmesi gibidir. Yapması gereken suyu 100 °Cde kaynamaya zorlamak veya onu yargılamak değil, kaynama derecesinin neden bilinen bilgiyle çeliştiğini anlamaya çalışmaktır. Basitçe suyun saflık derecesi veya ortamdaki basıncın kuralda varsayılandan farklı olduğunu gözlemlemesi su nesnesinin sorunlu olmadığını, kaynama derecesi için daha kesin kurallar yazılması gerektiğini anlaması için yeterlidir. Kısaca su değil, kimyagerin elindeki kural hatalıdır. Görevi ise bu kuralı yeniden yazmaktır. Yani bu da gol değildir, dilbilimciler dilin kurallarını belirlemek veya bu kuralları yargılamak gibi bir gayret içine girmezler. Daha birçok sorun ve yanlış anlaşılma eklenebilir ancak dilbilimcileri en çok rahatsız eden durum şudur: En az bir dil bilen herkes ‘dilbilimcidir’. Dilin bulunduğu yer insan zihni olduğuna göre dilbilimci verilerini insanlardan toplar. Ancak denek konumunda olması gereken insanlar araştırmacı konumuna geçmeye oldukça isteklidir. Ne de olsa onlar da yabancı dil öğrenirken Türkçeyle ilgili ‘ilginç’ tespitler yapmışlardır. Örnek tümceleri değiştirmeye çalışanlar, asıl araştırılması gereken konusunda fikir sahibi olanlar, konuyu dilbilimciye açıklamaya çalışanlar oldukça sık rastlanan

insanlardır. En kötüsü ise birkaç dil bilen eğitimli insanlardır. Onlar Türkçenin ve diğer dillerin bütün özellikleri çözmüşlerdir, dilbilimcinin yıllarını verdiğini alan onlar için basit bir sohbet konusudur. İyi de soruyu onlara sormuşsunuzdur, arkanıza yaslanıp hiç bilmediğiniz şaşırtıcı gerçekleri öğrenebilirsiniz çünkü onlar çok sayıda dil bilmektedirler. Oysaki bu, her gün çok miktarda gazlı içecek tüketen birinin bu alanda çalışan bir kimyagere bu içeceklerin kimyasıyla ilgili ders vermeye kalkmasına benzer. Bu kişi, mühendisten daha fazla gazlı içecek içtiği için, içindeki karbondioksit miktarını daha iyi bilmektedir.

Peki, nedir dilbilim? Dilbilim, insanın ayırıcı özelliği olan dil yetisinin doğadaki herhangi bir nesne gibi bilimsel olarak incelenmesidir. Tanımdaki anahtar sözcükler insan ve doğa sözcükleridir. Dilbilim insanın ayırıcı özelliği olarak tanımladığı dili doğanın bir parçası, doğa bilimlerinin bir inceleme nesnesi olarak görür. Bu açıdan bir dilbilimci kendini bir kimyacıdan, bir fizikçiden farklı görmez. Dilbilimin dil karşısındaki bu konumu Descartes'in insan-makina kavramasına dayanır. Descartes'a göre insan zihni çözülemez gizemler yumağı değildir. Bir makinanın çalışma prensipleri olduğu gibi insan zihninde tutarlı çalışma prensipleri bulunmalıdır ve bilim insanının amacı bu prensipleri betimlemektir. Burada, Descartes'ın insan zihni ve dili için tasarladığı inceleme metotları Newton'un gezegenlerin hareketlerini inceleyen fizik yasaları kadar kesin ve öngörülebilir sonuçlar verme iddiasındadır. Bu tanım aynı zamanda bu alanı araştırmacının dili aradığı konum açısından da filolojiden ayırır. Filoloji bir dili (özellikle tarihsel çalışmalarda) yazılı eserleri üzerinden incelerken dilbilim için dil insan zihninde bulunan bir sistemdir. Bir diğer ayrışma noktası (hatta belki de en önemlisi) filoloji tek bir dilin yapısı ve eserleriyle ilgilenirken dilbilim dilin insan zihnindeki yapılanmasına ulaşmak için dünya üzerindeki bütün dilleri inceleme nesnesi edinmiştir. Dilbilimci herhangi bir dili inceleyip bu dilin insan zihnindeki ortak yapı hakkında bize neler anlattığını ortaya çıkarabileceği gibi birden fazla dili karşılaştırmalı olarak inceleyip farklı görünen özelliklerinin nasıl açıklanabileceği konusunda da çalışabilir. Sonuçta diller birbirinden çok farklı gibi görünmekle birlikte hepsi insan türünün ve sadece insan türünün ortak paydasıdır.

2. Dil Nedir?

Dilbilimin tanım sorunu olduğu gibi inceleme nesnesi olan dilin de tanım sorunları bulunmaktadır. Bugün ortaöğretim kurumlarında okutulan Türkçe veya dilbilgisi kitaplarını incelerseniz, çok sıkı sıkıya dilin tanımını yapmak zorunda kaldığınızda kitabın şuna benzer bir tanım yaptığını görürsünüz: Dil, insanların duygu ve düşüncelerini karşıya aktarmaya yarayan bir iletişim aracıdır. Tanımın hatalı olmasının ötesinde tanım yapma şeklinin de hatalı olduğunu söylemeliyiz. Açıkça görülmektedir ki bu yaklaşım dili kullanım amacına göre tanımlamaktadır. Ancak bu bilimsel bir tanım değildir. Bunu anlamak için hemen kimya örneğimize geri dönelim. Suyun kaynama derecesinden ağız yanan kimyagerimizin işin temeline inip suyu tanımlamaya çalıştığını düşünelim. Benzer bir şekilde hareket edecek olursa suyu şu şekilde tanımlamalıdır: Su içilen sıvıdır. Gerçekten de su içilmektedir. Ancak suyun kullanım alanı bu kadar değildir, kimyagerimizin listesi biraz daha uzamalıdır çünkü suyun başka kullanım yerleri de vardır. Şunlar eklenebilir: Su araba yıkamak için kullanılan sıvıdır. Su yangın söndürmek için kullanılan sıvıdır vs. Ancak bir bilim olduğu şüphe getirmeyen kimyanın suyu böyle tanımlamadığı açıktır. O zaman dilbilim neden dili içsel özelliklerine göre değil de kullanım amacına göre tanımlasın?

Bu tanımlama şeklinin doğurduğu bir sorun daha bulunmaktadır. Dil, işleviyle tanımlanıyorsa aynı işlevi yerine getiren diğer mekanizmalar da dille eşit statüde midir? Örneğin, iletişimde insanların duygularını ve tutumlarını çoğunlukla kurdukları tümceler yani sözlü dil değil beden dili aktarır. Bizimle sohbet etmekten çok hoşlandığını söyleyen birinin vücudu ve ayakları başka yöne dönükse aslında gitmek istediğini, bunu sadece kibarlıktan söylediğini anlarız. Bu durumda sözlü dil, gerçek duyguyu anlatmak bir yana tersini söyleyerek iletişimi güçleştirmektedir. Benzer şekilde hiç söz içermeyen bir resim veya sembol karşı tarafa çok karmaşık bir düşüncüyü aktarabilir. Ancak hiçbir dilbilgisi kitabının resim sanatını bir dil olarak nitelendirdiği görülmemiştir.

Yukarıdaki tanımın ikinci yanlığı ise dilin iletişim işlevini yerine getirmek için evrilmiş bir sistem olduğu düşüncesidir. Gerçekte dil, iletişim için oldukça verimsiz bir sistemdir. Örneğin (1) ve (2)deki tümcelere bakalım.

(1) The horse raced past the barn fell

(2) Sınıfta herkesin sevdiği biri var

Garden path yapısı olarak bilinen (1)deki tümce “raced” sözcüğüne kadar okunduğunda veya duyulduğunda alıcısı olan kişi bunun aktif bir tümce olduğunu, atın özne “raced” sözcüğünün de aktif eylem olduğunu gösterecek şekilde tümceyi zihninde analiz eder. At yarışı mesajı alınır. Ancak “past the barn” kısmını duyduğunda dinleyici ilk yaptığı analizin yanlış olduğunu, “The horse raced” öbeğinin pasif çatıyla adlaştırılmış tümcesel özne olduğunu anlar. Bu durumda “past the barn” da ana eylemdir. Yani yarıştıran at ahırın yanından geçti anlamı vardır. Yeniden yapılan analiz sondaki “fell” sözcüğünün eklenmesiyle bir kez daha geçersiz kılır. “past the barn” ana eylem değildir. “past” sözcüğünün yanından anlamıyla kullanıldığı bir zarftır. At, ahırın yanından geçerek yarıştırmıştır. Ana eylem “fell” sözcüğüdür ve asıl mesaj olan ahırın yanından geçerek yarıştıran at düştü mesajı ancak üçüncü analizde elde edilir. Yapılan işin üçte ikisinin geçersiz olabildiği bir sistemin o iş için özel olarak tasarlandığına bir mühendisi ikna etmek oldukça güç olacaktır. Benzer şekilde (2)de iletişimsel olarak başka bir sorun bulunmaktadır. Tümce, sınıfta herkesin sevdiği tek bir kişi olduğu anlamına gelebileceği gibi herkesin başka birini sevdiği anlamına da gelebilir. Dil iletişim içinse benzer yapıyla kritik bir bilgi aktarmaya çalışan insanoğlu hayatta kalma şansını %50’ye indirmektedir. Örneğin, *her kablonun uyumlu olduğu bir delik var* tümcesi Uluslararası Uzay İstasyonunda oluşacak bir yanlış anlaşılma sonucu insan hayatının kaybedilmesine ve bütün teknoloji geliştirme çabalarının boşa gitmesine sebep olabilir. Galaksiyi keşfedip yeni kaynaklar bulma niyetindeki bir canlı türü için pek de arzu edilen bir sonuç değil! Dilin tanımını 6. bölüme bırakıyoruz.

3. Dilbilimin İnceleme Metotları

Dilbilimciyi bir doğa bilimci, dili de doğadaki herhangi bir inceleme nesnesi olarak tanımladıktan sonra dilbilimin inceleme metotlarına geçebiliriz. Dilbilim en genel anlamda şu soruyu sorar: Nasıl oluyor da DNA yapısı bize çok yakın olan ve benzer sosyal yapılar gösteren insansı maymunlar konuşamazken insan konuşabilmektedir. Bu, bir biyoloğun ikisi de denizde yaşayan ve anatomik olarak benzerlikleri bulunan yunuslarla orkinosların solunum sistemlerini incelemesine benzer. Nasıl olmaktadır da biri oksijen almak için düzenli olarak yüze çıkmak zorundayken diğeri oksijeni sudan alabilmektedir?

Makak maymunları genetik olarak insana şaşırtıcı derecede yakın canlılardır. Ayrıca sosyal yapıları, bireyler arasındaki hiyerarşik yapıları insanlarınkine çok benzer. Ancak diğer insansı maymunlar gibi onların iletişim kurma yöntemleri de insan dilinin karmaşıklığı ve üretici kapasitesinin yanında karşılaştırılamayacak derecede kısıtlıdır. Bu iki tür doğduklarında yapabildikleri ve yapamadıkları açısından birbirine çok benzer. Hatta insansı maymunlar çok kısa sürede kendi yiyeceğini bulma ve tek başına hareket edebilme yeteneğine kavuşur. İnsan yavrusu ise iki yıla yakın bir süre annesine tamamen bağımlı olarak yaşar. Fakat ikinci yıla girildiğinde maymunlar zihinsel gelişimlerini tamamlarken insan yavrusu bir patlama yaparak bilim insanlarının yüzyıllardır formüllerini üretmeyi başaramadığı insan dilini zahmetsizce kullanmaya başlar. Aynı çocuk hala tuvaletini tutacak kadar kaslarına hâkim olamamaktadır. Bu durum insanda bulunan ama başka hiçbir canlıda bulunmayan ve iki yıl kadar bir olgunlaşma sürecinden sonra aktif olan bir organa benzemektedir. İşte Chomsky’nin (2000) dil algısı da tam olarak budur. Dil, insan bedenine ait bir organdır ve dilbilimci de bu organı inceleyen bir doğa bilimcisidir.

Peki, doğa bilimciler daha önce hiç görmedikleri bir organı nasıl inceler? Varsayımsal bir örnekle ilerleyelim. Dünyaya daha önce hiç görülmemiş bir maddenin düştüğünü varsayalım. Bu madde bir kutu büyüklüğünde olsun ve gizemli bir şekilde havayı yakıt olarak kullanıp elektrik üretsin. Bilim insanları bu maddeyi incelemek isteyeceklerdir. Yapılacak ilk şey canlı olup olmadığını tespit

etmektedir. Hemen tarama cihazları getirilir ve içinde canlı hücre olup olmadığı tespit edilir. Hücre varsa canlıdır, yoksa değildir. Cansız olduğunu varsayalım. Henüz içini açma riskini alamayan bilim insanlarının yapacağı en doğru şey maddenin girdisi ve çıktısı arasındaki ilişkiyi tespit edip daha sonra havanın ve elektriğin bilinen özelliklerinden yola çıkarak mekanizmasını çözmeye çalışmaktır. Sonuçta atmosferde enerji içeren maddeler (oksijen ve karbondioksit gibi) bulunmaktadır ve elektriğin vat, voltaj gibi ölçülebilen nitelikleri bulunmaktadır. Acaba havadaki hangi maddeyi kullanmaktadır? Havadaki herhangi bir maddenin artırılması veya azaltılması elektriğin voltajını değiştiriyorsa veya üretimin kesilmesine neden oluyorsa o maddenin yakıt olarak kullanıldığı bir sistem olma ihtimali yüksektir. Hemen bilinen benzer sistemler taranır ve o sistemlerin diğer özellikleri bu uzaylı madde üzerinde denenir. Benzerlikler devam ediyorsa bilim insanları doğru yolda demektir. Şimdi sadece daha ayrıntılı karşılaştırmalar yapıp olası sistemler kümesi daraltılır. Elbette bu maddenin mekanizması bizim bildiğimiz mekanizmalar kümesinden olmayabilir. Bu durumda benzerlikler bittiği halde havuzda çok sayıda olası sistem kalacaktır. Bilim insanlarının yapması gereken yeni ve yaratıcı fikirlerle bu maddeyi zorlamak, hangi girdiye ne tepki verdiğiinden yola çıkarak mekanizmasıyla ilgili modeller üretmektir.

Aynı şekilde bir dilbilimci masasına oturup insan diliyle ilgili verilere bakarken benzer soruları sorup aynı metotla araştırma yürütür. Örneğin, canlılık-cansızlık ayrımı kadar genel bir sorunun dilbilimdeki karşılığı insan dilinin kurallarının yapısal ilişkilere göre mi yoksa konumsal ilişkilere göre mi uyguladığıdır. Örneğin İngilizcede soru yapma kuralına bakalım. (3)teki bildirme tümcesinin ve (4)teki soru tümcesinin İngilizceye ait olduğu verisini toplayan dilbilimci soru yapmanın kuralını aramaktadır.

- (3) You are a student
(4) Are you a student?

Eğer dil kuralları konumsal ilişkilere göre uyguluyorsa kural şudur: İkinci sözcükle birinci sözcüğün yerlerini değiştir. Fakat bu kuramın doğru olmadığı İngilizce anadili konuşucularından toplanan (5)-(6)daki veride ispatlanır.¹

- (5) These people are students.
(6)*People these are students?

Demek ki insan dili konumsal özelliklerle değil net olarak tanımlanmış yapısal özelliklerle işlem yapmaktadır. Bir insan yavrusu tümcenin (genellikle) başında bulunan ögenin birden fazla sözcükten oluşabilecek bir öbek, bir küme olduğunu bilmektedir. (3)te bu kümenin tek bir elemanının olması (5)te iki elemanının olması hiçbir şey değiştirmemektedir. Kural, yapısal özelliği yardımcı eylem olmak olan küme bulunmalı ve öznenin kaç elemanı olursa olsun onun üzerinden tümcenin en başına taşınmalıdır şeklindedir.

Buna başka bir örnek vermek gerekirse; tümcede anlatılan olayın konuşma zamanına göre önce veya sonra gelme ilişkisini gösteren öğelerle (yani zaman ekleriyle) bu zamanı net olarak işaretleyen öğeler arasında yine konumdan bağımsız yapısal/organik bir bağ var gibi görünmektedir. Aşağıdaki örneklere bakalım:

- (7) a. Ali dün okula gitti
b. Dün Ali okula gitti
c. Okula Ali dün gitti
(8) a.*Ali dün okula gidecek
b.*Dün Ali okula gidecek
c.*Okula Ali dün gidecek

---

¹ * işareti o tümcenin o dilde bozuk olduğunu gösterir. Yani uzaylı cisim bu girdiyle elektrik üretmemektedir.

(7)-(8) göstermektedir ki zaman zarfı nerede olursa olsun zaman ekiyle aynı zamansal doğrultuda olmak zorundadır. Dilbilimcinin görevi bunu konumdan bağımsız olarak sağlayacak yapısal ilişkiyi bulmaktır.²

Elbette her tümcedeki her değişiklik tümcenin bozulmasına sebep olmaz. Bazen uzaylı cismin ürettiği elektrik tamamen kesilmek yerine voltajı değişmektedir. Örneğin, gösterimsel öge olarak bilinen bazı sözcük türleri anlamlarını tümcenin kurulduğu bağlamda bir nesneyi, zamanı veya konumu işaret ederek kazanırlar. Yani bu sözcüklerin anlamı sabit değildir, içinde buldukları bağlama göre değişir.³ Buna örnek olarak dillerde birinci ve ikinci şahıslar (Türkçede *ben, sen, biz, siz*) ve *dün, yarın* zarfları gösterilebilir. Örneğin *ben* sözcüğü birinci tekil kişi olduğu için tümceyi kuran kişiyi gösterir. Eğer ben “Ben geldim” tümcesini kurarsam *ben* Kadri Kuram’ı gösterir. Fakat aynı tümceyi Tarkan kurarsa *ben* Tarkan Tevetoğlu’nu gösterir. *Dün* sözcüğü, içinde bulunduğu tümce hangi tarihte kurulmuşsa ondan bir önceki günü gösterir. Tarih değiştikçe *dün* sözcüğünün gösterdiği tarih de değişecektir. İngilizceden örnekleyelim.

(9) John thinks [I looked better yesterday] (tarih 20 Temmuz 2017)

Bu tümcenin anlamı, John’un konuşucunun 19 Temmuz 2017 tarihinde daha iyi göründüğünü düşündüğü şeklindedir. Bu gözlem Kaplan (1989) tarafından bu sözcüklerin her zaman bağlamdaki bir öğeyle ilişki kurduğu, bu ilişkinin yönünün asla değiştirilemeyeceği şeklinde ifade edilmiştir. Ancak bir süre sonra gözlemin eksik, dolayısıyla kuramın hatalı olduğu ortaya çıkmıştır. Örneğin Uygurca’da iç tümcede kullanılan *men* sözcüğü konuşucuyu değil, özneyi göstermektedir.

(10) Ahmet [men kettim] didi
ben gittim dedi

(Shklovsky ve Sudo 2014: 383)

Paralel İngilizce örneğin aksine Uygurca örnekte iç tümcede gösterilen konuşucu değil, öznedir. Yani giden Ahmettir. Bu durumda dilbilimcinin görevi bir adım geri çekilip kuramı yeniden değerlendirmektir. İngilizce üzerinden yazılan yasaklamalı kural fazla katıdır ancak iki sebepten ötürü bu kural Uygurca için tamamen kaldırılamaz. Birincisi Uygurca’da da birinci tekil şahıs adları ana tümcede kullanıldığı zaman konuşucuyu göstermektedir. İkincisi yöntem gereği İngiliz bir çocukla Uygur bir çocuğun farklı zihinsel yapılarının olduğunu iddia etmek deneysel verilerle uyumsuz. Dünya üzerinde bütün (sağlıklı) insanların beyni aynı anatomik yapıda olduğu gibi aynı biyo-kimyasal mekanizmalarla çalışmaktadır. O halde, aynı prensiple doğan bebekler maruz kaldıkları dile göre bu prensibin değiştirgenlerini ayarlıyor olmalıdır. Yine, kuramsal tartışmalar hala sürmesine ve oldukça karmaşık olmasına rağmen bu durum şöyle bir formatta açıklanabilir gibi görünmektedir: Her bebek bu sözcüklerin sabit bir anlamı olmadığını, bir öğeyle ilişki kurarak anlam kazanması gerektiğini bilerek doğar. Değiştirgen ise ilişki kurulacak bu öğenin yeridir. İngilizceyi edinen bebek, bu öğeyi her zaman tümce dışında ararken Uygurca’yı edinen bebek iç tümcede olması durumunda ana tümcede aramaktadır.

İşin içine Türkçeyi de sokup kuramı daha da karmaşıktıralsın. Gültekin ve Şener (2011) benzer yapıları Türkçede inceler ve şu ilginç tespiti yapar: Türkçe de Uygurca gibi bu öznelerin anlamını tümce içinde aramaktadır ancak bir şartla, gizli özne olmaları gerekmektedir. Gültekin ve Şener’in (2011) örnekleriyle:

² Bu konuda çok çeşitli açıklamalar bulunmakla birlikte bu yazıda bunun ayrıntılarına girilmeyecektir. Kuram (2015) bu konudaki açıklamaları özetlemektedir.

³ Bunun karşılığında gönderimi sabit öğeler bulunmaktadır. Örneğin, *kuş* sözcüğü her zaman sınırları ve biçimi belirlenmiş bir canlı türünü gösterir.

(11) Seda [ben sınıfta kaldım] sanıyor

(12) Seda [__ sınıfta kaldım] sanıyor

(Gültekin ve Şener 2011: 272-273)

(11)de sınıfta kalan konuşucu iken (12)de konuşucu da olabilir Seda da. Demek ki kurama yukarıda yapılan güncelleme yine tutmamıştır. Aynı farkı tek bir dil içinde açık ve gizli öznelerde yaratacak bir prensip yazılmalıdır. Bu prensibi yeniden yazmayı denemeden işleri iyice karıştıralım. (11)deki durumun aksine Türkçede açık özneler de anlamını tümcede arayabilmektedir:

(13) Ahmet bu işi [sadece ben yapabilirim] diye düşündü

(12)deki çift anlamlılık artık açık özneye de mümkündür. Son olarak her şeyi içinden çıkılmaz hale getirip bırakalım. Gizli özneye sadece konuşucunun gösterilebildiği durumlar da mümkündür:

(14) Ahmet [__ çok akıllıYİM] sanıyor. O yüzden böyle basit bir hamleyi benden beklemez.

Görüldüğü gibi karşılaştırmalı olarak bakıldığında ve sistematik sorular sorulduğunda insan dili oldukça karmaşık ancak tutarlı bir yapı içermektedir. Örneğin, (14)teki durum çok da ilgisiz bir özellik değildir. Sonuçta eylem üzerindeki uyum ekleri özneye aynı özelliklere sahiptir, zaten öznenin gizli olabilmesinin sebebi de budur. Dilbilimcinin amacı bütün bunların altında yatan prensibi veya birbirleriyle etkileşime giren prensipleri ve değiştirgenleri ortaya çıkarmaktır. Fakat henüz bu verilerin tamamını açıklayacak bir öneri bulunmamaktadır.

4. Dilin Özellikleri

4.1 Çift Eklemlilik

Şu ana kadar verilen örneklerde hep dilbilimcinin bu dili bildiğini varsaydık. Aslında bir bilim dalı, inceleme nesnesine ilk yaklaşımında hiçbir bilgiye sahip değildir. Bir uzaylının dünyaya geldiğini ve insan dilini öğrenmeye çalıştığını varsayalım. Hiçbir dili bilmediği için hangi dille karşılaşsa karşılaşsın şöyle bir şey algılayacaktır:

(15) ALKSJDALKJGOSMDFDSDKJS

(15)teki tümce tek bir parça gibi görünmektedir. Hangi kısımdan ayrıldığı ve farklı işlevler taşıdığı belli değildir. Fakat dikkatli dinlerse bunun kesitlere ayrılıp başka dizgeler içinde kullanılabilen birimlerden oluştuğunu fark edecektir. O andan itibaren (15) artık (16) gibi algılanır çünkü ilk birim olan (ALKSJDA) diğer birimlerden ayrılıp başka birimlerle tümce kurabilmektedir, (17)de görüldüğü gibi.

(16) (ALKSJDA)(LKJ)(GOSMDF)(DSDKJS)

(17) (ALKSJDA)(ALKSJ)(LKAJSD)

Demek ki dil sabit bloklar halinde üretilen bir dizge değil, aynı bir uzvun iki kemik ve bunları bağlayan bir eklemde oluşması gibi modüler bir yapıdır. Bu sayede her bir mesaj için devasa dizgeler baştan üretilmek zorunda değildir, mesaj parçalara bölünüp her bir bilgi parçası başka parçalarla birleştirilebilir. Sabit blokların kullanıldığı bir sisteme göre bu, inanılmaz bir kolaylık sağlamaktadır. Örneğin, semboller eklemsiz sistemlerdir. Çok karmaşık desenleri olan bir sembol sadece bir birimlik mesajı aktarır. Bu sembolün ikiye bölünüp başka bir sembolle birleştirilmesi ve ortaya başka bir mesajın çıkarılması mümkün değildir. Sembol bölünmez bir bütündür. İlk eklemlemeyi dilden bir

örnekle açıklayalım. Bu eklemleme noktası sözcük sınırlarıdır.⁴ Aynı sözcük, aynı ses özellikleriyle içinde bulunduğu tümceden çıkarılıp başka sözcüklerle yeni bir tümce kurabilir:

- (18) a. Ali dün camı kırdı
b. Ayşe bardağı kırdı

İkinci eklemleme noktası ise sözcükleri oluşturan seslerdir. Tümce ve sözcük arasındaki ilişki ses ve sözcük arasında da geçerlidir. Sesler parçalanıp başka bir sıralamayla dizildiklerinde veya başka seslerle birleştiklerinde başka bir sözcük oluşturabilmektedirler. Örneğin (18a)daki cam sözcüğünü oluşturan /c/ /a/ /m/ sesleri lego parçaları gibi ayrılıp /c/ yerine /d/ sesi getirildiğinde bambaşka bir şeyi gösterebilmektedir: dam. İkinci eklemlemenin logaritmik etkisiyle, örneğin Türkçe, otuzun biraz üstünde sesle istenilen uzunlukta ve her tür düşünceyi aktarabilecek bir kapasiteye sahiptir.⁵

Sadece insan diline ait olan bu özellik gezegendeki hiçbir canlının ürettiği sistemde bulunmaz. Örneğin köpekler havlarken çıkardıkları sesleri parçalayıp başka bir sıralamada tekrar birleştirerek başka bir mesajı kodlamazlar. Kuşların ötüşlerinde tekrarlanan bölümler olsa da sistematik bir parçalama ve yeniden birleştirme söz konusu değildir.

4.2 Nedensizlik

Nedensizlik insan zihninin dış dünyadan bağımsız ilişkiler kurabilme yeteneğinden kaynaklanır. Bir nesnenin özellikleriyle o nesneyi karşılayan sözcüğün sesleri arasında herhangi bir mantıksal ilişki yoktur. Örneğin Türkçede /b/ /a/ /ş/ sesleri ve bu seslerin diziliş sırasıyla (şab, aşıb, abş bir sözcük değildir, baş dizilişi şarttır) insan vücudunda gösterdiği organın şekli, hacmi veya ağırlığı arasında herhangi bir bağ yoktur. Bu bağın mevcut olmadığı başka dillerde aynı kavramın farklı ses dizileriyle karşılanmasından da anlaşılmaktadır. İngilizler de aynı anatomiye sahip olmasına rağmen İngilizcede aynı kavram /h/ /e/ /d/ seslerinin belirtilen sırayla dizilmesi sonucu karşılanır. Nedenli olmaya en yakın sözcükler yansıma sözcüklerdir. Doğadaki seslerin olduğu gibi dile aktarılıp adıl veya eylemcil kategoriye dönüştürülmesiyle oluşan bu sözcükler nesneyle sözcük arasında bir ilişki varmış izlenimi yaratır. Örneğin /hav/ sesinden gelen *havla-* eylemi ve *şırıl şırıl* zarfı köpeklerin ve suyun çıkardıkları seslerin aynısı gibi görünmektedir. Fakat bu sözde nedensizliğin aslında nedensizliğin kanıtı olduğu diğer diller incelendiğinden çabucak anlaşılır. Örneğin İngilizcede köpeklerin çıkardığı ses /wof/ sesiyle dilselleştirilir, ancak İngiltere’de de köpekler aynı sesi çıkarmaktadır. Nedensizlik Ferdinand de Saussure tarafından dilbilimcilere kabul ettirilene kadar dil çalışmalarında çok fazla efor boşa sarf edilmiştir. Ortaçağda Avrupalı dilbilimciler özellikle Latince sözcüklerin sesleriyle gösterdikleri nesne arasında bir bağ olduğu fikrinden yola çıkarak dil üzerinden kadim bilgilere ulaşmaya çalışmıştır. Öyle ki 16. yüzyılda kilise bu tür çalışmaların yapılmasını yasaklamak zorunda kalmıştır.

4.3 Soyutluk

Yalan söylemek genellikle toplum tarafından hoş görülmesine de yalan söyleme kapasitesi insana verilmiş bir hediye gibidir. İnsan dili, hiç var olmayan nesnelere karşılayacak sözcükler üretebildiği gibi hiç olmamış olayları gerçeklik belirten dilbilgisel öğelerle aktarabilir. Yani, dil dünyasında dış gerçeklikten tamamen kopmuş bir gerçeklik yaratılabilir. Örneğin, *tekboynuz* sözcüğü dilsel dünyada bir gönderimi olan fakat gerçek dünyada bir gösterimi olmayan bir sözcüktür. İnsanların zihninde böyle bir canlı resmedilmektedir (gönderim) fakat böyle bir canlının var olmadığı bilinmektedir. İnsan

⁴ Sözcük sınırları, hece yapısı o sözcükleri farklı birleştirirse de bir şekilde o dilin konuşucuları tarafından kolaylıkla tanınmaktadır. Örneğin, *dolap açık* gibi bir tümcenin hece yapısı do-la-pa-çık şeklindedir. Ancak Türkçe konuşucuları dilbilgisel analiz olarak bu tümcenin [dolap] [açık] şeklinde ayrıştırılması gerektiğini bilirler. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Uzun (2004).

⁵ Ses ve harf aynı kavramı göstermemektedir. Türkçede 29 harf bulunmasına rağmen ses sayısı daha fazladır. Örneğin K harfi *kalem* ve *kilise* sözcüklerinde iki farklı sese karşılık gelir. Bunlardan biri daha geriden diğer daha önden çıkmaktadır.

dilinde soyutluk gönderimi olan sözcüklerin gösteriminin olmamasını ifade eder. Başka bir örnek olarak:

(19) 2017 yılında Fransa kralı Türkiye’yi ziyaret etti

İlk başta hiçbir sorun yok gibi görünen bu tümce (ki zaten dilbilgisi kuralları açısından hiçbir sorun yoktur) Fransa’nın artık bir krallık olmadığına hatırlanmasıyla doğruluk değerini kaybeder. Muhtemelen tümceyi kuran konuşucu da bunun farkında olmasına rağmen rahatlıkla bunu bildirme kipiyle yani tümcedeki bilginin doğru olduğuna dair kişisel teminatını ifade eden kiple aktarmaktadır. Dış gerçeklikle çelişen iç gerçekliğin kurulması zihinsel olarak kolay bir süreç değildir elbet. Zira bu çelişkinin insanlara rahatsızlık verdiği ve bir şekilde dışarıdan bir gözlemci tarafından görülebilecek bir belirtiyi kendini ele verdiği beden dili çalışmalarından bilinmektedir. Soyutluğun getirdiği bir diğer özellik ise dilbilgisel zamanın oluşmasıdır. Eğer insan bir olayın zamanını konuşma zamanından yani o andaki mevcut gerçeklikten koparmasaydı sadece şimdiki zamanda gerçekleşen olayları dilselleştirebilirdi. Diğer bir deyişle geçmiş ve gelecek zamanı kavraması ve dilselleştirmesi mümkün olmazdı. Geçmiş zaman artık geçerli olmasa da insanın hatıraları olarak az da olsa bir gerçeklik taşıyabilir ancak gelecek zaman tamamen soyut, insan zihninin ürünü bir gerçekliktir. Yine, geçmiş ve gelecek zaman gezegenimizde sadece insan türünün kurabildiği algılardır.⁶

4.4 Üreticilik

20. yüzyılın ortalarında insan dilini algılayış biçimimizi temelinden değiştiren dilbilimci Noam Chomsky’nin kuramını dayandığı iki özellik bulunmaktadır. Bunlardan biri üreticilik diğeri Chomsky’nin iddiasına göre doğuştanlıktır. Üreticilik dilin çift eklemliliğiyle yakından ilgili bir özelliktir. Chomsky (1965) dilin sonsuz üretme kapasitesine dikkat çeker. Bu kapasitenin görülebileceği iki durum söz konusudur. Birincisi kuramsal olarak herhangi bir insan dilinde herhangi bir tümce sonsuz uzunlukta olabilir. Bir tümcenin sınırlarını belirleyen insanın psikolojik ve fiziksel sınırlarıdır. Bu sınırlar genişletildiği sürece bir konuşucu herhangi bir uzunluktaki bir tümceyi zihinsel olarak işleyebilir ve ayrıştırabilir. Örneğin (20)ye bakalım.

(20) Ali’nin Ayşe’ye aldığı kazağı satan adamın kızının gittiği okulda çalışan bütün hocaların alışveriş yaptığı bakkalı denetleyen zabıta ile Mehmet’in Merve’yi davet ettiği kafenin peynir aldığı bakkalı denetleyen zabıtanın yolsuzluk yaptığı iddiaları kanıtlandı şeklinde sahte haber yapan gazeteciler hakkında...

(20)deki sözcük öbekleri teknik olarak sadece bir ilgeç öbeğidir ve ilgeç öbekleri bir tümcenin zorunlu ögesi bile değildir. Dikkat edilirse (20) sınırlı sayıda sesle oluşturulmuş bir öbeğdir ve yine aynı seslerle sonsuz kadar gidebilecektir. Bunun mümkün kılan ise tümcelerin ve sözcüklerin eklem noktalarından ayrılıp başka sözcük ve seslerle birleştirilebiliyor olmasıdır. Böylece (20)deki ilgeç öbeği bir ad öbeğinin içine yerleştirilip daha da büyük bir öbek oluşturulabilir. Örneğin, [...] gazeteciler hakkında verilen karar [...]. Üretici kapasitenin diğer sonucu ise kurulan her tümcenin daha önce kurulmamış, eşsiz tümceler olmasıdır. Örneğin bu yazıdaki tümcelerin hiçbiri daha önce bir yerde okunmuş, taklit edilen tümceler değildir.⁷ Yine de yazar onları hiç zorlanmadan kurabilmektedir.

4.5 Yapı bağımlılık

Bkz. 2. bölüm, (3)-(6) nolu örneklerin tartışması.

⁶ Medyada sık sık rastlanan “Köpek sahibinin yaralandığını haber verdi” veya “Köpek sahibini yaralanacağı konusunda uyardı” gibi haberler geçmiş ve gelecek zamanın köpekler tarafından işlendiği düşüncesini yaratabilir. Ancak birinde köpeğin olaya gönderim yapmadan sahibinin mevcut durumunu ifade ettiği, diğerinde ise sahibinin görmediği ancak köpeğin mevcut tehlike olarak algıladığı bir unsuru sahibine haber verdiği şeklindeki kuramlar da aynı olayları açıklayacaktır.

⁷ Elbette bilgiler birçok kaynaktan okunmuştur ancak çok yüksek olasılıkla bu aynı tümcelere değil. Yazarın böyle bir hafızası bulunmamaktadır.

5. Dilbilgisi Türleri

Dilbilgisi (İng. *grammar*) Yunanca yazmak eyleminden gelen bir sözcüktür. Bu kaynak tesadüfi değildir. Modern dilbilimin başlangıcına kadar dilbilgisinin kitaplarda yazılan kurallardan ibaret olduğu, sözlü dilin bu kuralları takip etmek zorunda olduğu ve hatta çoğu zaman da edemeyip dile 'ihanet ettiği' görüşü hakim olmuştur. Bu görüşe göre dilin o mükemmel olan kuralları sadece üst tabakadaki insanların ulaşip okuyabildiği kitaplarda yazılıdır. Buyurucu dilbilgisi olarak adlandırılan bu düşünce batıda özellikle Latince için fanatiklik denilecek bir bağlılıkla savunulmuştur. Gökten zembille inmiş gibi duran bu kitapları eline alan seçkin bir kesim, kurallardan sapma gösteren insanların 'yanlışlarını' düzeltme eğiliminde olmuştur. Coğrafi keşifler sayesinde yeni medeniyetlerle karşılaşan ve onların dillerini yazıya geçirirken konuşucuların o coğrafyada ve zaman diliminde veri olarak sağladıkları bilgileri doğru kurallar kümesi olarak yazıya geçiren Avrupa, Ortadoğu ve Asya medeniyetleri kendi dilleri için yaptıkları zorlamaların çelişkisini uzun yıllar fark edememiştir. Modern dilbilimin artık terk ettiği bu anlayış bu bilimin metotlarının halk tarafından anlaşılmamış olmasından ötürü günümüzde televizyon ekranlarında ünlü bilim insanlarının "Türkler Türkçe bilmiyor", "Türkçede o cümle öyle olmaz" şeklindeki demeçleriyle hala yaşamaktadır. Dilbilimin bir doğa bilimi olduğundan, sadece doğada yani insanın zihninde bulunan bilgiyi betimlemeye çalıştığından habersiz olan otoriteler dil bilgisine tarih bilgisi gibi davranmaktadırlar. Peki ama Türkçeyi Türkler bilmiyorsa kim bilmektedir? Veya bu dilin hep bahsedilen o kurallarının bilgisi kitaplara nereden gelmiştir?

Bunu iki örnekle açıklayalım. Ölü bir dil olan Latincenin kuralları gereği bir tümce ilgeçle bitirilemez. Latincenin üstün ve kusursuz dil olduğuna inanan kilise ve daha sonra bilim insanları bu kuralın Latinceden gelen ve onu ancak taklit edebilecek diğer Hint-Avrupa dillerinde de olması gerektiğine karar vermiştir. Bu nedenle uzun bir süre (21)deki gibi tümceler kitaplarda yazarın diline (22)deki gibi müdahale edilerek düzeltildikten sonra basılmıştır.

(21) He is the man whom I am talking about

(22) He is the man about whom I am talking

Ancak günümüzde bu kuralı ne kuralcı İngilizler ne de İngilizcenin kurallarını sonuna kadar esnetme eğiliminde olan Amerikalılar tanımaktadır. Bir diğer örnek de Türkçeye Farsçadan gelen ne...ne bağlacı ve olumsuzluk kuralıdır. İçsel olarak olumsuzluk anlamı olan bu bağlaç Farsçada olumlu eylemlerle kullanılır. Türkçede de bu şekilde olması gerektiği çünkü iki olumsuzun olumlu anlama geleceği dilbilgisi uzmanları tarafından uzun yıllar söylenmiş ve konuşucuların kuralı bilmediği, yanlış konuştuğu iddia edilmiştir. Ancak (23)te de görüldüğü üzere bu bağlaç olumsuz eylemlerle kullanılmasına rağmen Türkçe konuşucuları için olumlu anlama gelmemektedir.

(23) Ne sen ne annen bana yardım etmeye gelmediniz

Modern dilbilimin buyurucu dilbilgisine karşı ortaya koyduğu yaklaşım betimleyici dilbilgisidir. 1. bölümde de bahsedildiği gibi dil ve dilbilimci arasında kimyacı ve su arasındaki ilişkiye benzer bir ilişki vardır. Bu nedenle dilbilimcinin görevi yaşayan sözlü dili kayıt altına almak ve kurallarını olduğu gibi betimlemektir. Dilbilimci bir dilin kurallarının zaman içinde değişebileceğini, başka dillerden ödünç alınan sözcüklerin ve yapıların o dilin kendi kuralları içinde yeniden yorumlanacağını baştan kabul eder. Yapması gereken bu değişimin ve uyarılmanın nasıl olduğunu, buna izin veren veya kısıtlayan ilkelerin neler olduğunu bulmaktır. Ayrıca dilbilimci için iyi, kötü, yanlış, üstün veya ilkel dil gibi tanımlar geçersizdir. Nasıl ki bir kimyager gezegenin farklı bölgelerinde rastladığı su kütlelerini tamamen kendi kriterlerine göre ilkel, üstün, yanlış gibi sınıflamadan sadece kimyasal nitelikleri temelinde inceliyorsa dilbilimci de dilleri yargılamadan inceler. Sonuçta 4. bölümde sıralanan özellikler bütün insan dilleri için geçerlidir.⁸

⁸ Bu görüş, özellikle Chomsky'nin evrensel dil iddiası 2000'li yılların başından bu yana ciddi anlamda sorgulanmaktadır. Manchester Üniversitesi dilbilim bölümünden Daniel Everett Amazonlarda yaşayan bir halk

6. Dil-Kültür İlişkisi ve Kültürden Bağımsız Evrensel Dilbilgisi Fikri

6.1 Dil-kültür İlişkisi

Dil-kültür ilişkisi, daha doğrusu ikisinin birbirini etkileyip etkilemediği sorusu çoğunlukla Amerikan antropologlarının Amerikan yerlileri üzerindeki çalışmaları etrafında şekillenmiştir. Bu ilişkinin var olduğuna dair görüş Sapir-Whorf hipotezi olarak bilinir. Bu hipoteze göre dil, dünyayı algılayış biçimimizi şekillendirmektedir. Bu nedenle bir dili anadili olarak edinen birey başka bir dili, o dilde yaşanan duyguları ve düşünceleri asla tam olarak kavrayamaz.

Bu düşünceye en güçlü karşı çıkış Noam Chomsky'den gelmiştir. Chomsky'ye göre dil-kültür-düşünce arasındaki etkileme ilişkisi ancak bir toplumun sahip olduğu kavramların karşılanması için üretilen sözcük sayısında olabilir. Yani bir toplum jet motorlu uçak teknolojisi geliştirecek teknik bilgiye ulaşmışsa ve fizik kurallarını bu derece kavramış ise bunlara karşılık gelecek sözcükleri üretmiş olmak zorundadır. Öte yandan bir kabile halkının dilinde bu sözcüklerin olmaması onların fizik kanunlarını kavrayamadıkları, bu kanunlar yokmuş gibi hareket ettikleri anlamına gelmez. Sonuçta bu dille toplum arasında bir arz-talep meselesidir ve her dil, onu konuşan toplumun bütün taleplerine cevap verecek kadar üretme kapasitesine sahiptir. Dil-kültür-düşünce arasında gerçek bir ilişki dilbilgisel kategoriler üzerinden olabilir. Örneğin, Arapça adları tekil-çift-çoğul olarak üç farklı şekilde çekimler (müfred, tesniye, cem). İngilizce ve Türkçe ise adları tekil ve çoğul olarak ayırmaktadır. Eğer dilin algıya bir etkisi olsaydı İngilizlerin ve Türklerin nesnelere çiftler çiftler algılayamadıklarını söylememiz gerekirdi. Halbuki bu doğru değildir.

6.2 Evrensel Dilbilgisi

20. yüzyılın başlarında klinik psikolojide baskın görüş Skinner'ın savunucusu olduğu davranışçılıktır. Bu görüşe göre insan, zihninde boş bir tabakayla doğar, etki-tepki-geri bildirim üçlemesiyle boş tabaka doldurulur ve insan diğer bilgilerin yanısıra dili öğrenir. Chomsky'nin 1965 yılında yayınladığı *Aspect of the Theory of Syntax* ve sonrasındaki çalışmaları davranışçılığa ve dil-düşünce-kültür ilişkisine bir karşı çıkış olarak bilim dünyasında büyük tartışmalar başlatır. Chomsky, Yunan filozof Platon'un bilginin kaynağı hakkındaki görüşlerinden hareketle Platon'un problemi adını verdiği basit ama mevcut kuramlarla cevaplanması oldukça zor olan bir soru sorar: Eğer insan boş bir zihinle doğuyor ve her şeyi etrafındaki girdiler sonucu öğreniyorsa bir çocuk daha önce hiç duymadığı bir tümceyi nasıl üretmektedir? İnsan zihninde bir dilin kurallarını kaydetmesine yarayacak bir şema yoksa girdisi olmayan bir ürünün çıktısı olamaz. Ayrıca dilin kuralları sanılanın aksine öyle karmaşıktır ki 2 yaşında bir çocuğun bir tümce kurması mucize gibi algılanmalıdır ancak bilimde mucizeye yer yoktur.⁹

---

olan Piraha halkının dilinin bilinen dillerin hiçbiriyle kıyaslanamayacak kadar ilkel bir dilbilgisine sahip olduğunu iddia etmektedir. Everett'e (2005) göre bu dilde eklemleme, içe yerleştirme ve soyutlama bulunmamaktadır. Konuşucular bloklar halinde üretilen, iç içe geçmeyen tümcelerle konuşmakta ve soyut kavramlardan bahsedememektedir. Örneğin bu dilde ölümlerle ilgili tümceler kurulamamaktadır. Ancak bu kesin bir kanıt olmaktan çok bir tartışmanın başlangıcı olmuştur. Everett'in (2005) verileri diğer dilbilimciler tarafından bu görünümün dilin bir özelliği değil konuşucularının tercihi olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

⁹ Chomsky (1957) çokça bahsedilen ama hiç denenmeyen dilin ilk matematiksel modellemesini yapma amacıyla yola çıkar. Ancak kısa bir süre sonra görülür ki iş görüldüğünden çok daha karmaşıktır. Chomsky'nin 1957 yılındaki *Syntactic Structures* kitabı doktora tezinin bir özeti niteliğindedir ve matematiksel bir modelde olması gereken nitelikleri tartıştıktan sonra İngilizcenin basit çekimsel özelliklerini formüleştirmeye çabasına girişir. Ancak bu küçük evrenceyle geliştirilen formüllerin geniş evrenlerde yanlış üretimler yaptığı hemen görülür. Chomsky, bu durumdan sanılanın aksine memnundur. Zira dünyada yedi bine yakın dil bulunmaktadır ve sadece İngilizcenin bile matematiksel modeli hemen çökmektedir. İşin görüldüğünden çok daha karmaşık olduğu, birkaç yıl içinde bilgisayarlara aktarılamayacağı fakat buna karşın 2 yaşında bir çocuğun herhangi bir dille kolayca başa çıkmasının boş zihin kuramıyla açıklanamayacağı anlaşılmıştır.

Chomsky'nin dilde ilginç bulduğu bir özellik daha bulunmaktadır. Tür olarak insana özgü olan bu yeti insan türü içinde farklılık göstermemektedir. Yani sağlıklı her insan en az bir dili edinip konuşabilmektedir. Ayrıca genetik farklılıklardan da bağımsızdır bu yeti. Anne-babasından gelen genlerin kombinasyonu ne olursa olsun her çocuk içinde bulunduğu toplumun dilini sorunsuzca edinebilmektedir. Biyolojik anne-babası Japon olan bir bebek Amerikada büyütülürse İngilizceyi; Çinde büyütülürse Çinceyi anadili olarak konuşmaktadır. Chomsky bu gözlemlerin bizi tek bir sonuca götürdüğünü söyler: Dil evrenseldir ve bütün diller aslında aynıdır. Bir hayli tartışma yaratan bu iddia yıllar içinde Chomsky tarafından detaylandırılmıştır. Chomsky'ye göre her insan bebeği zihninde dile dair ham bir şemayla doğar. Örneğin, çocuk her olayın (dilde eyleme karşılık gelir) en az bir zorunlu katılımcısı olduğunu bilerek dünyaya gelir. Görüldüğü gibi son derece ham olan bu bilgi bile çocuğun işini çok kolaylaştırır. Eğer iddia edildiği gibi çocuğun zihni boş bir tabaka olsaydı hiçbir kısıtlama olmayacağı için çocuk sonsuz sayıda olası kurallar kümeleri arasından doğru olanı bulmak zorunda kalacaktı. Ancak bu basit prensiple bile öznesiz eylemi olan dilbilgileri çocuğun zaten ulaşamayacağı dilbilgileri arasındadır.

Öneriyi daha da somutlaştırmalıyım. Türkiyede ve amerikada aynı gün doğan iki çocuk olduğunu varsayalım. Dil-kültür arasında bir ilişki bulunsa bile henüz yeni doğdukları için dünyayı aynı şekilde algılıyor olmalıdırlar. Doğal olarak çocuklar etraflarında olup bitenleri gözlemleyecek ve zihinlerindeki kategorileri doğuştan getirilmiş ancak bu kategorilerin değerleri belirtilmemiş şemayı doldurmaya başlayacaklardır. Örneğin ölüm olayını gözlemleyerek yetişkinlerin kurdukları tümcelerden öl- eylemini edindiklerini varsayalım. Gördükleri sahne şöyle olacaktır: Bir canlı X zamanında yaşıyorken onu takip eden Y zamanında ölü durumdadır. İki çocuk da aynı olayı gördükleri için kategorilere aynı değerleri yazacaklardır, biri hariç. (24a) Türkiyedeki çocuğun (24b) de Amerikadaki çocuğun zihinsel durumlarıdır.

(24) a.

b.

'canlı halden ölü hale geçmek'
Üye: 1 tane
Üyelerin rolleri : 1(etkilenen)
Üyelerin özellikleri: +canlı
Eylemin içsel özellikleri +sonlu
Sesi: /3:l/

'canlı halden ölü hale geçmek'
Üye: 1 tane
Üyelerin rolleri : 1(etkilenen)
Üyelerin özellikleri: +canlı
Eylemin içsel özellikleri +sonlu
Sesi: /d'at/

(24a,b) Kısaca şu bilgilerin sözlüksel kütüğe yazılmış halidir. Eylemin bir katılımcısı, sadece bir katılımcısı olabilir. Bu katılımcı olaydan (fiziksel olarak) etkilenir. Katılımcının canlı olması şartı vardır ve eylemin bir son noktası bulunur, ölüm hali. İki çocuk da buraya kadar ölmek kavramı için aynı değerleri yazacaktır zihnindeki şablona. Son aşama ise bu kavramın dışsallaştırılma, yani sesletilme bilgisinin olduğu kısmı doldurmaktır. İşte burada bütün bu değerler kümesini Türkiyede yaşayan çocuk /3:l/ ses dizisiyle etiketlerken Amerikada yaşayan çocuk /d'at/ ses dizisiyle etiketlemektedir. Bunun dildeki yansıması olarak aşağıdaki gibi bir tablo çıkar karşımıza.

(25) Türkçe

a. Adam öldü

b. *Adam çocuğu öldü

- c.*Adam 3 saat boyunca öldü
- d.*Duvar öldü

(26) İngilizce

- a. The man died
- b.*The man died the kid
- c.*The man died for three hours
- d.*The wall died

Her iki dilde de tümcenin tek üyesi varsa ve bu üye canlı ise tümce düzgündür (a tümceleri), ancak ikinci bir üye eklenirse veya tek üye cansızsa tümce bozulmaktadır. Ayrıca iki dilde de bu eylemin bir zamana yayıldığını gösteren zarflar tümceyi bozmaktadır. Yani öl- ve die arasındaki tek fark sesleridir.

Fakat Evrensel Dilbilgisi (ED) kuramının önünde ciddi bir sorun bulunmaktadır. (25)-(26)daki görünüşler benzer özellikler gösterse de dünyada yedi bine yakın dil bulunmaktadır ve bunların kuralları birbirinden oldukça farklı görünmektedir. Bu durumda bütün dillerin ortak bir yapısı bulunduğunu, yani temelde aynı olduğunu iddia etmek bilimsel tartışmalarda bu iddianın savunucularını zor durumda bırakmaktadır. Örneğin, (25)-(26)daki benzerliğe nazire yapar gibi İngilizce ve Türkçe arasında çok temel bir fark bulunmaktadır: Bu dillerde sözcükler farklı dizilmektedir.

- (26) a. Ahmet Ayşeyi seviyor
b. Ahmet loves Ayşe

Kuram, sözcüklerin ortak anlamsal özelliklerini açıklamaktadır ancak dillerin farklı dilbilgisel özelliklerini de açıklamalıdır. ED'nin bu soruna çözümü İlkeler ve Değiştirgenler Kuramıdır (İDK). Bu kurama göre çocuk zihninde birtakım ilkelerle doğar. Bunlar dile ait ham ilkelerdir. Ancak bunların bir de her dilde farklı olabilecek yorumlanma şekilleri vardır: Değiştirgenler. Örneğin, yukarıdaki sev- eyleminin içeriğinden de anlaşılacağı gibi bu eylemin iki üyesi olmalıdır. Bu ED'nin bir ilkesidir. Değiştirgeni ise bu üyelerin eyleme göre konumudur. Sözkonusu parametrelerin 'özne, eylemin solundadır' ve 'nesne eylemin solundadır' şeklinde olduğunu varsayalım. Bu durumda İngilizce D1:+, D2:- şeklinde gerçekleşirken Türkçe D1:+, D2:+ şeklindedir (D=Değiştirgen). Bu kuramda eylemler baş adıyla anıldığı için bu değiştirgene baş değiştirgeni denir. İki dil arasındaki belirgin farklılardan biri de öznelerin gizli olup olamama durumudur. İlk bakışta (24a,b)de evrensel olarak verilen ilkeye aykırı gibi görünse de Türkçede özneler belli şartlar altında tümcede olmayabilmektedir:

- (28) a. Seni seviyorum
b.*Love you

Sev- eyleminin bir özne gerektirdiği açıktır. Fakat İngilizce tümce bu özneye sahipken Türkçe tümce sahip değildir. ED buna da İDK çerçevesinde bir açıklama getirmelidir. İlk göze çarpan ayrım İngilizcede eylemin üzerinde özne uyum ekinin olmamasıdır. Ancak her zaman değil:

(29) John loves Mary

İDK içinde bu duruma farklı yaklaşımlar bulunmakla birlikte genel kanı şu şekildedir. Uyum ilkesi: Özne ve eylem uyum ilişkisi içindedir. Uyum parametresi: Özne-eylem uyumu her zamanda her özne için ayrı ayrı işaretlenir. Uyum ilkesi ve parametresi Türkçe ve İngilizcenin (28) ve (29)daki farkını açıklamaktadır. Şimdi bunlara bağlı olarak çalışacak gizli özne ilkesini yazabiliriz: Bir dilde uyum parametresi + değerde ise o dilde özneler silinir. Böylece hem (24)te ortaya koyulan ilke kurtarılmakta hem de İngilizce ve Türkçe arasındaki fark ilkeli bir biçimde açıklanmaktadır. Her dilin her tümcesinde mutlaka bir özne vardır, fakat diller uyum özelliklerine göre bu özneyi silebilirler. Başka bir deyişle sesletilmese de her tümcede bir özne vardır.

1. bölümde bahsedildiği gibi, doğa bilimlerinde bilim insanı yeni veriler karşısında her zaman geri adım atmaya ve teorisini gözden geçirmeye hazır olmalıdır. Karşımızda Çince!

(30) Zhangsan shou [___ lai le]
Zhangsan söyle gel GEÇ.
'Zhangsan geldim dedi'

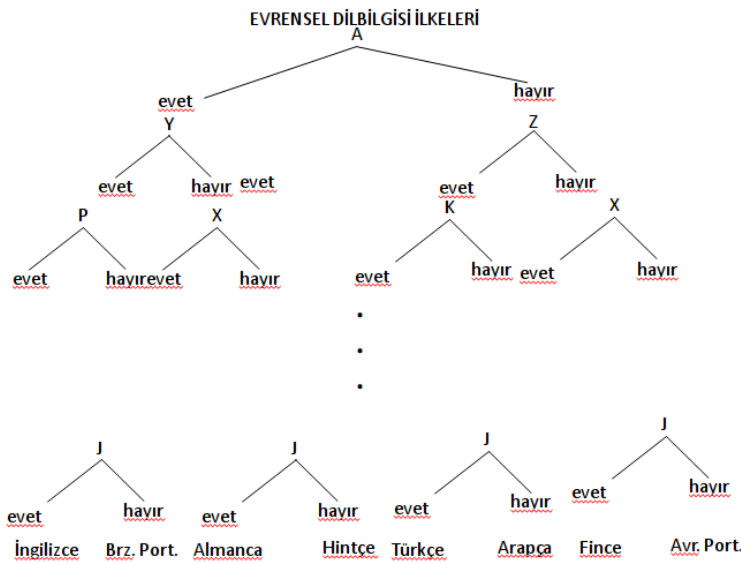
(Huang 1989)

(30)daki iç tümcede uyum eki olmamasına rağmen öznesi gizli öznedir. Yani kimyagerimiz suyla ilgili bilinen çok temel bir prensibi ihlal eden bir su kütesine rastlamıştır. Elbette hatalı olan su değil, kimya kitaplarında yazılan prensiptir. İlgili prensibi bu su kütesinin 'ilginç' davranışını da kapsayacak şekilde yeniden yazabilirse kimya kitaplarında kendine bir yer edinme şansını yakalar. Çinceye dönersek, bu gözlemin birkaç kuramsal açıklaması bulunmakla birlikte, bunlar çok ayrıntılı varsayımlar ve tartışmalar içermektedir. Dolayısıyla bir tanıtım yazısı olan bu yazıda yer verilmeyecektir.

İlkeler ve Değiştirgenler Kuramının temelinden değiştirdiği bir görüş ise dillerin kesin sınırları çizilmiş ontolojik varlıklar olduğu düşüncesidir. Yani Türkçe diye bir dil vardır ve bu dil kurallarıyla birlikte bütün bir küme olarak var olmaktadır düşüncesi sorgulanmaya başlanmıştır. Gerçekte her dil birbirine hiyerarşik bir yapıyla bağlanan ilkeler ve bunların değiştirgenlerinden oluşan dinamik bir ifadeler kümedir.¹⁰ İlkelerin hiyerarşik yapısından ötürü de nispeten yukarıda bir ilkenin parametresindeki değişiklik onun parametre değerine göre şekillenen aşağıdaki ilke ve parametreleri etkiler. Böylece zaman içinde bir parametrenin değişmesi dilde birçok görünümün bir anda değişmesine, o dilin adeta tanınmaz hale gelmesine sebep olabilir.

ED ve herhangi bir dil arasındaki ilişkinin sürekli ikiye ayrılan yolları olan bir tünelin başlangıç ve son noktası şeklinde olduğunu düşünelim. Bu durumda ilk yol ayrımında bir tarafı seçen dil diğer yolun gittiği son noktalardan hiçbirine ulaşamayacaktır. Tabi sonraki seçimlerden biri onu yine o yola çıkarmazsa. Bunu (31)deki gibi şemalaştıralım.

(31)

¹⁰ Dilin ertelenen tanımı.

A noktasından başlayan bir dil ilk ilkenin değerini olumsuz ayarladıktan sonra artık İngilizce, Brezilya Portekizcesi, Almanca ve hintçe gibi parametreler kümesi son noktalara ulaşamayacaktır. Ancak (31)in öngördüğü bir şey daha vardır. Bir dil herhangi bir sebepten ötürü bir parametrenin değerini değiştirirse yani seçtiğı yolu değiştirirse domino etkisiyle aşağısındaki parametrelerdeki seçimlerle birlikte tünelin çok başka bir noktasından çıkacaktır. İşte Portekizceye olan tam da budur. Avrupa Portekizcesi 1., 2. ve 3. şahıslarda gizli özneye izin verip genel gönderimli öznelerin gizli olmasına izin vermezken Coğrafi konum değiştiren dil Brezilya Portekizcesinde 3. Şahısların gizli özne olmasına izin vermemiş genel gönderimli öznelerin gizli öznesine izin verir hale gelmiştir. Bu durum gizli özne değiştirgeniyle ilişkili olduğı dünya dilleri üzerinde yapılan istatistiksel analizlerle saptanan devrik tümce kurabilme ve çekimli iç tümcenin öznesinin soru sözcüğü olabilme özelliklerini de değiştirmiştir. Brezilya Portekizcesi artık bambaşka bir görünüme sahiptir.

KAYNAKÇA

- Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structures*. Mouton.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. MIT Press. Cambridge.
- Chomsky, N. (2000). Minimalist inquiries: The framework. İçinde: Martin R., Michaels, D. ve Uriagereka, J. (editörler.) *Step by Step: Essays on Minimalist Syntax in Honor of Howard Lasnik*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Everett, D. (2005). Cultural Constraints on Grammar and Cognition in Piraha. *Current Anthropology*. 46 (4): 621-646.
- Gültekin, N. ve Şener, S. (2011). Null subject, indexicality in Turkish and Uyghur. İçinde: *Proceedings of the 7th Workshop on Altaic Formal Linguistics (WAFL7)*, Andrew Simpson (editör). MIT Working Papers in Linguistics 62. Cambridge, MA: MIT, MIT Working Papers in Linguistics.
- Kaplan, D. (1989). Demonstratives. İçinde: *Themes from Kaplan*, Oxford: Oxford University Press. ss. 481-563.
- Kuram, K. (2015). *The Organization of Functional Heads and Tense/Aspect/Mood Interpretation in Turkish* (Basılmamış Doktora Tezi). Newcastle: Newcastle Üniversitesi.
- Shklovsky, K. ve Sudo, Y. (2014). They syntax of monsters, *linguistic Inquiry*, 45 (3): 381-402.
- Uzun, E. (2004). *Dilbilgisinin temel kavramları ve Türkçe üzerine tartışmalar*. Türk Dilleri Araştırma Dizisi:39. İstanbul: Pandora Kitabevi.